

Nijolė ČEPIENĖ  
Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

## MIKALOJAUS DAUKŠOS RAŠTŲ GERMANIZMAI

M. Daukšos iš lenkų kalbos verstuose raštuose, kaip ir kituose 16 a. religinio turinio darbuose, germanizmų yra nedaug. Daugiausia jų esama Jono Bretkūno „Biblijoje“. Ypač mažai germanizmų aptinkama nedidelės apimties Daukšos „Katekizme“ (1595 m.). Jame yra šeši germanizmai ir septyni iš jų sudaryti vediniai: *kunigas*, *vertas*, *kuoras* „choras“, *mirra* „kvapūs sakai“, *šarvas*, *skyda*<sup>1</sup>; *kunigystė*, *kunigiškas*, *nevertas*, *vertai*, *nevertai*, *nevertybė*, išliuosuoti.

M. Daukšos „Postilėje“ (1599 m.) rasta 21 germanizmas ir 19 darinių – 18 vedinių ir vienas dūrinys: *penigmainys*. Be jau išvardytų, minėtini šie: *penigas* (*peningas*, *piningas*, *pinigas*), *budelis*, *ola*, *stalda* „tvartas“, *šilingas* ir kt.; žr. 1 lentelę.

Kai kurių Daukšos raštų skolinių, kaip ir savų žodžių, rašyba ir formos įvairuoja, pvz.: *kunigáiksztis*, *kunigáigsztis*, *kunigáistis*; *kunigáksztis*; *pénigas*, *penigas*, *penigas*, *peningas*, *peningas*.

Nustatant germanizmų kilmę, susiduriama su klausimu – žodis pasiskolintas tiesiai iš vokiečių kalbos ar yra atėjęs per slavų kalbas, daugiausia lenkų ar gudų. Dėl kai kurių skolinių kilmės esama prieštarų nuomonių, pvz., *falšus* K. Alminauskis kildina iš vokiečių, o E. Fraenkelis iš lenkų kalbos; Pr. Skardžius savo knygoje „Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen“ šio žodžio nepateikia; *lampa*, *mirra* Alminauskis laiko vokiečių, o Skardžius (originale *mira*) – lenkų kalbos skoliniu. Dažnai skolinio šaltinis nepadeda išaiškinti kilmės, nes vokiškų ir slaviškų formų fonetinė bei morfologinė struktūra visiškai ar iš dalies sutampa, pvz.: *gruntas*, plg. v. *Grunt*, l. *grunt*; *handlius* „prekyba“, plg. v. *Handel*, l. *Handel*; *jarmarkas* „mugė, turgus“, plg. v. *Jahrmarkt*, l. *jarmark*; *laterna* „žibintas“, plg. v. *Laterne*, l. *laterna*; *pancierius* „šarvai“, plg. v. *Panzer*, l. *pancerz*; *šturmas* „audra, vėtra“, plg. v. *Sturm*, l. *szturm*; *šniūras* „virvė“, plg. v. *Schnur*, l. *sznur*; *tancius* „šokis“, plg. v. *Tanz*, l. *taniez*. Šie „Postilės“ germanizmai daugelio tyrėjų laikomi patekusiais per slavų kalbas. Žinoma, Lenkiją ir Vokietiją siejo seni kontaktai ūkio ir kultūros srityje. Vokiečių riteriai plaukė į lenkų dvarus nuo 11 a., o 13–17 a. buvo didžiausia migracija. Dvarų riteriai vedė vokietes, lenkų ponai viešėjo vokiečių dvaruose. Iš čia plito mados, papro-

<sup>1</sup> S. Karaliūnas šį žodį laiko baltišku. – *Baltistica* 30(1), 1995, 29–39.

čiai. Būta kontaktų ir mokslo srityje. 1364 m. Krokuvoje įkurtas universitetas keitėsi studentais. Pirmuosius trisdešimt metų 12 iš 19 profesorių buvo vokiečiai.

Tačiau kai kurie germanizmai palyginti nėra seni skoliniai slavų kalbose, pvz., lenkų *jarmark*, *lampa*, *laterna* vartojami 15 a., *handel*, *szturm*, *taniec*, *grunt* „pamatas, pagrindas“ 16 a. (kaip ir lietuvių kalboje). Dalis šių skolinių, kaip *pinigas*, *kunigas*, patekusių į lietuvių kalbą, anot K. Būgos, apie 12–13 a., t.y. žinomi iki Daukšos, į lietuvių kalbą galėjo ateiti tiesiai iš vokiečių kalbos. Atėjimo keliai galėjo būti įvairūs: Mažoji Lietuva, šiaurinė Lietuvos dalis (Livonijos vokiečių žemaičių kalba), pagaliau ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje vartojama vokiečių kalba. Jau 14 a. Lietuvoje būta vokiečių, jų pastatyta šv. Mikalojaus bažnyčia Vilniuje. Kai kurie skoliniai galėjo patekti ir knyginio keliu, verčiant raštus iš vokiečių kalbos (*izopas*, *mirra*).

Dalis M. Daukšos raštuose pavartotų skolinių neturi lietuviškų atitikmenų, pakaitalų. Jie atėjo su naujomis realijomis nežinomoms sąvokoms reikšti, daiktams, asmenims pavadinti. Visi „Katekizmo“ tiesioginiai germanizmai, išskyrus vedinį *išliuosuoti* (vietoj *skyda* bendrinėje kalboje turimasis *skydas*, o vietoje *kuoras* – *choras*) vartojami bendrinėje kalboje. „Postilėje“, kaip ir kituose senuosiuose raštuose, yra šiandien nevartotinų skolinių, pvz., *ciekas* „ženklas, dėmė“, *liuosas*, *stalda*.

Palyginus Daukšos „Postilės“ germanizmus su Mažvydo raštų ir Bretkūno „Postilės“ skoliniais, matyti, kad Daukšos „Postilėje“ germanizmų kartu su dariniais yra daugiausia (40), Bretkūno „Postilėje“ (39), mažiausia M. Mažvydo raštuose (25 – iš jų penkios pavardės). Minėtuose trijuose darbuose pavartota tik 10 tų pačių žodžių: *kunigas*, *penigas*, *mūras*, *hūkis*, *izapas* (*izopas*), *kaplanas* (*kaplonas*), *kunigaikštis*, *mirra* (*myrha*, *mirrhas*), *skyda*, *hūkinykas* (*hukenykas*), DP ir BP – 19, MŽ ir BP – 13, DP ir MŽ tik 11. Iš visų Daukšos, Mažvydo raštų ir Bretkūno „Postilės“ 65 germanizmų (pavardės nepriskaičiuojamos) bendrinėje kalboje vartojama tik 20, be to, kelių skolinių yra kitos formos, pvz., vietoje *hercekis* turimas *hercogas*.

Pastebėta, kad DP yra daug iš skolinių sudarytų darinių, daugiausia vedinių, pvz.: *išliuosuoti*, *išliuosavimas*: *liuosuoti*; *peniguojas* „*pinigingas*“, *penigėlis*: *penigas*; *kunigystė*, *kunigiškas*, *kunigaikštis*: *kunigas*; *šarvuotas*, *šarvinukas* „šarvuotas žmogus“, *pašarvinti* „apginkluoti“: *šarvas*; *vertumas*, *nevertumas* /DK nevertybė/: *vertas*. Iš viso Daukšos „Postilėje“ yra 19 iš germanizmų sudarytų darinių, Daukšos „Katekizme“ – 7, Bretkūno „Postilėje“ – 9, Mažvydo raštuose – 7.

## 16 a. raštų (Mž, BP, DK, DP) germanizmai

| Skoliniai                                      | Dariniai                                           | Pamatiniai žodžiai               | Šaltiniai                            |
|------------------------------------------------|----------------------------------------------------|----------------------------------|--------------------------------------|
| brantai „sifilio liga“                         |                                                    | v.v.ž.brant                      | BP                                   |
| budelis                                        | paburguoti „paskolinti“                            | Pr.v., v.v.ž. boddel<br>v.borgen | DP<br>Mž                             |
| ciekas „ženklas“                               |                                                    | Pr.v. zêxen                      | DP                                   |
| Daubmanas „tokia pavardė“                      |                                                    | v. Daubmann                      | Mž                                   |
| farba „dažai“                                  |                                                    | v. Farbe                         | BP                                   |
| gasas „gatvė, kelias“                          |                                                    | Pr.v. gas, gass                  | BP                                   |
| grabė „griovys“                                |                                                    | Pr.v.grqbe, v.Graben             | BP                                   |
| hercekis (hercikis) „hercogas“                 | hercikystė „hercogystė“                            | v. Hertzig                       | BP                                   |
| heubtmonas (hoitmanas)<br>„viršininkas, vadas“ |                                                    | v.v.a. houbetman                 | Mž, BP<br>Mž, BP                     |
| hūkis                                          | hūkinykas, -ė (hūkenykas)<br>ūkinykas<br>hūkenystė | Pr.v. Huck, Huckle               | Mž, BP, DP<br>Mž, BP, DP<br>DP<br>BP |

| Skoliniai                                                                                                                                                           | Dariniai                                                                                                                                                                                                                                                                         | Pamatiniai žodžiai                                                                                             | Šaltiniai                                                                  |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------|
| Hulrichas „tokia pavardė“<br>izapas (izopas) „vaistinio<br>juozapo (Hyssopus officinalis)<br>sultys“<br>kaplanas (kaplonas) „kunigas“<br>kylikas „taurė“<br>kunigas | hūkinykavimas                                                                                                                                                                                                                                                                    | v. Hulrich<br>v. Isop<br><br>v. Kaplan<br>s.s. kėlik, v.ž. kėlik, s.v.a. kėlich<br>s.v.a., v.v.a, v.v.ž. kunig | DP<br>Mž<br>Mž, BP, DP<br><br>Mž, BP, DP<br>Mž, BP<br>Mž, BP, DK, DP<br>Mž |
|                                                                                                                                                                     | kunigė „kunigo žmona;<br>kunigaikštienė“<br>kunigystė (kunigysta)<br>„kunigo pareigos,<br>kunigavimas; viešpatystė“<br>kunigiskas „dvasininkiškas“<br>kunigauti „būti kunigu;<br>viešpatauti“<br>kunigaikštis „karo vadas ir<br>srities valdovas“<br>kunigaikštė „kunigaikštytė“ |                                                                                                                | DK, DP, BP<br><br>DK, DP<br>Mž<br><br>Mž, BP, DP<br>Mž                     |
| kuoras (choras)<br>kvietys                                                                                                                                          |                                                                                                                                                                                                                                                                                  | Pr.v. kor,v.v.a. kōr,v.Chor<br>gotų hwaiteis, š.germ. xweitz,                                                  | DK, DP, Mž<br>BP, DP                                                       |

| Skoliniai                               | Dariniai                | Pamatiniai žodžiai                                                | Šaltiniai      |
|-----------------------------------------|-------------------------|-------------------------------------------------------------------|----------------|
| lampa (liampa)                          |                         | isl. hweite                                                       | DP, BP         |
| liuosas „laisvas“                       |                         | v. Lampe                                                          | DP             |
|                                         | išliuosuoti             | v. los                                                            | DK, DP         |
|                                         | išliuosavimas           |                                                                   | DP             |
| Lutheras „tokia pavardė“                |                         | v. Luther                                                         | Mž             |
| malkas „gurkšnis; gėrimas“              |                         | Pr.v. malche „vieną kartą“                                        | DP             |
| midus                                   |                         | gotų *midus                                                       | BP, DP         |
| Mikielės mėnuo „Mikėlės (Mykolo) mėnuo“ |                         | Pr.v. Michél                                                      | BP             |
| mirra (myrtha, mirrhas) „kvapūs sakai“  |                         | v. Myrrhe                                                         | BP, Mž, DK, DP |
| mūras                                   |                         | v.v.ž. mûre, v.v.a. mûre Pr.v. mûr                                | Mž, BP, DP     |
| ola                                     |                         | v.v.ž. hol                                                        | BP, DP         |
| Osterbergeras „tokia pavardė“           |                         | v. Osterberger                                                    | BP             |
| pantas „dovana“                         |                         | Pr.v. pant                                                        | Mž             |
| penigas                                 |                         | v.ž. pennig, penning, s.š. germ. penning, Pr.v. fenning, pfenning | Mž, BP, DP     |
| (peningas, piningas, pinigas)           |                         |                                                                   | BP, DP         |
|                                         | penigėlis               |                                                                   | DP             |
|                                         | peniguojas „pinigingas“ |                                                                   | DP             |

| Skoliniai                                                                                                                                                                       | Dariniai                                                                                   | Pamatiniai žodžiai                                                                                                                                                         | Šaltiniai                                                                                                                                      |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Perbant „tokia pavardė“<br>ratužė „rotušė“<br>skyda „skydas“<br>spykerė „javų sandėlis, klėtis“<br>stalda „tvartas“<br>(staldas)<br>stukis „gabalas, luitas“<br>šarvas (šarvai) | penigmainys<br><br><br><br><br><br>stukelis                                                | v. Perbant<br>Pr.v. rôthûs<br>s.frizų skîd, s.v.a. scît<br>v.v. ž. spîker, Pr.v. špîker<br>danų stald, v.v.ž. stal(11-)<br><br>Pr.v. stuk, v.v.ž. stucke<br><br>gotų sarva | DP<br>Mž<br>BP<br>Mž, DK, DP, BP<br>BP<br>DP<br>BP<br>BP<br>DP<br>BP, DK, DP<br><br>BP, DP<br>DP<br>DP<br>BP<br>BP<br>BP, DK, DP<br>BP, DK, DP |
| šilingas<br>Šiparus „irkluotojas, laivininkas“<br>šurčas „prijuoostė“<br>vertas                                                                                                 | šarvinukas „šarvuotas žmogus“<br>šarvuotas<br>pašarvinti „apginkluoti“<br><br><br>nevertas | v. Schilling<br>Pr.v. Schipper<br>v. Schürze<br>v. wert                                                                                                                    | BP, DP<br>DP<br>DP<br>BP<br>BP<br>BP, DK, DP<br>BP, DK, DP                                                                                     |

| Skoliniai                                    | Dariniai   | Pamatiniai žodžiai       | Šaltiniai |
|----------------------------------------------|------------|--------------------------|-----------|
| Weinreichas „tokia pavardė“<br>žėglis „burė“ | vertai     |                          | DK, DP    |
|                                              | nevertai   |                          | DK, DP    |
|                                              | vertumas   |                          | DP        |
|                                              | nevertumas |                          | DP        |
|                                              | nevertybė  |                          | DK        |
|                                              | vertingas  |                          | BP        |
|                                              | vertingai  |                          | BP        |
|                                              |            | v. Weinreich<br>v. Segel | Mž<br>BP  |

Gauta 1998 02 25

## SUTRUMPINIMAI

|          |   |                                     |
|----------|---|-------------------------------------|
| isl.     | – | islandų kalba.                      |
| Pr.v.    | – | Prūsijos vokiečių kalba.            |
| s. s.    | – | senoji saksų kalba.                 |
| s. v. a. | – | senoji vokiečių aukštaičių kalba.   |
| š. germ. | – | šiaurės germanų kalba.              |
| v.       | – | vokiečių kalba.                     |
| v. v. a. | – | vidurinė vokiečių aukštaičių kalba. |
| v. v. ž. | – | vidurinė vokiečių žemaičių kalba.   |
| v. ž.    | – | vokiečių žemaičių kalba.            |

Kiti sutrumpinimai tokie pat kaip didžiajame Lietuvių kalbos žodyne.

## LITERATŪRA

- Alminauskis K. *Die Germanismen des Litauischen. Die deutschen Lehnwörter im Litauischen*, Teil 1, Kaunas, 1934/.
- Brückner A. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1974.
- Būga K. *Rinkiniai raštai*, V: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958–1959. T. 1–2.
- Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch* 1–2, Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 1955–1965.
- Karaliūnas S. Dėl baltų kalbų šaukšto ir skydo pavadinimų kilmės – *Baltistica* 30(1), 1995, 29–39.
- Karszniewicz-Masur A. *Zapożyczenia leksykalne ze źródła niemieckiego w współczesnej polszczyźnie*, Wrocław, 1986.
- Skardžius Pr. *Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen*, Kaunas, 1931.

## DIE GERMANISMEN IN SCHRIFTEN DES MIKALOJUS DAUKŠA

### *Zusammenfassung*

Die Übersetzungen von M. Daukša, wie überhaupt die litauischen Religionsschriften des 16. Jhs., enthalten nicht viel Germanismen. Im „Katekizmas“ (1595) sind sechs Germanismen und sieben von ihnen gebildete Ableitungen, in „Postilė“ – einundzwanzig Germanismen, achtzehn Ableitungen und eine hybride Zusammensetzung. Bei der Bestimmung des Ursprungs der Germanismen entsteht eine Frage – das Wort ist gerade aus dem Deutschen oder durch die Vermittlung der slawischen Sprachen ins Litauische gelangt. Manche deutsche Lehnwörter könnten ohne Vermittlung der slawischen Sprachen ins Litauische gelangen, z. B.: *šturmas* (Sturm), *gruntas* (Grunt), *tancius* (Tanz). Aus 65 in den Schriften von Daukša, Mažvydas und Bretkūnas „Postilė“ vorliegenden Germanismen werden nur 20 in der litauischen Gegenwartssprache gebraucht. Die Übersetzungen des M. Daukša unterscheiden sich von den Schriften der anderen oben genannten Autoren des 16. Jhs. durch die Mehrheit der aus den Lehnwörtern gebildeten Ableitungen.